

کنشگری سیاسی واجتماعی حضرت زهرا(سلام الله علیها) نسبت به

غصب خلافت امیرالمومنین(علیه السلام)

زهرا لرنی^۱

چکیده:

حضرت زهرا(سلام الله علیها) به عنوان دختر پیامبر خاتم، و همسر گرامی امیرالمومنین علی(علیه السلام) علاوه بر نقش آفرینی مثبت در عرصه های مختلف زندگی فردی، همواره به عنوان یک فعال سیاسی و اجتماعی در صحنه های مهم و تعیین کننده جامعه عصر خویش حضور داشتند. یکی از کلیدی ترین کنشگری های اجتماعی سیاسی ایشان نسبت به مسئله غصب خلافت، بعد از رحلت پیامبر اکرم(ص) بوده است. پس از رحلت ایشان خلافت به موضوعی بحث برانگیز تبدیل شده و غصب آن توسط برخی از صحابه موجب شده بود تا علاوه بر فراموشی وصایای پیامبر(صلی الله علیه و آله)، حقوق اهل بیت(علیهم السلام) نیز نادیده گرفته شود و در نهایت جامعه اسلامی از مسیر اصلی خود منحرف گردد. در آن برهه حساس، حضرت زهرا(سلام الله علیها) بابصیرت و شجاعت به عنوان یک کنش گر و فعال مدنی پا در عرصه مسائل سیاسی و اجتماعی گذاشتند. در این مقاله به ابعاد کنشگری سیاسی و اجتماعی ایشان نسبت به غصب خلافت پرداخته شده است تا علاوه بر ارائه الگویی تراز برای بانوان مسلمان، جهت گیری های حضرت زهرا(سلام الله علیها) در مسائل سیاسی و دفاع از جایگاه ولایت و امامت نیز تبیین شده باشد.

کلید واژه : کنشگری سیاسی، کنشگری اجتماعی، حضرت زهرا س، غصب خلافت

مقدمه:

همواره در طول تاریخ آنچه از زندگی معصومین توجه ما را به خود جلب کرده، اغلب به جنبه های عاطفی و معنوی زندگی آن بزرگواران مرتبط می شده است. نگاه تک

^۱ طلبه سطح ۲، حوزه علمیه فاطمیه (سلام الله علیها)

بعدی به زندگی آنان ما را از پرداختن به ابعاد دیگر زیست شان، از جمله: بعد سیاسی و اجتماعی آنان بازداشته است. واما بعد سیاسی اجتماعی شخصیت حضرت زهرا(سلام الله علیها)، شاخصه ای است که از کودکی با یاری پدرشان در وجود ایشان شکوفا شده بود و در بزنگاه های حساس جامعه متبلور می شد. اوج کنشگری های حضرت زهرا(سلام الله علیها) به دفاع ایشان از جایگاه ولایت باز می گردد. پس از رحلت پیامبر، بعضی از مسلمانان وصایای آن حضرت را کتمان کردند و درحالی که هنوز پیکر مطهرشان به خاک سپرده نشده بود، با تشکیل شورای سقیفه دست به کودتا زدند. در سقیفه، ابوبکر را به عنوان خلیفه انتخاب کردند و بدین شکل غصب خلافت از حضرت علی(علیه السلام) اتفاق افتاد. کسانی که در غدیر خم با امیرالمومنین(علیه السلام) بیعت کرده و به ایشان تبریک گفته بودند، بعدا به عنوان پرچمداران سقیفه، علم مقابله با حضرت را برافراشتند. در این هنگام، حضرت زهرا(سلام الله علیها) در میان سکوت مردم و بعضی از صحابه، به عنوان یک کنشگر شجاع و بصیر، در دفاع از ولایت ایفای نقش کردند. در کتاب اسرار و آثار سقیفه بنی ساعده، نوشته حشمت الله قنبری به شکل مبسوط به ماجرای غصب خلافت پرداخته شده است و به صورت کلی به تعدادی از کنشگری های آن بانو پرداخته شده است. در کتاب فاطمه(سلام الله علیها) حلقه وصل رسالت و امامت، نوشته آیت الله وحید خراسانی بیشتر درباره جایگاه رفیع ایشان صحبت شده است. در مقاله فاطمه زهرا(علیها سلام) الگوی مبارزه سیاسی زن امروز، نوشته فرزانه نیکو برش راد صرفا به جنبه های سیاسی کنشگری ایشان پرداخته شده است. هدف از نگاشتن این مقاله تبیین نقش سیاسی اجتماعی آن حضرت نسبت به مسئله غصب خلافت است. سعی شده تا با بررسی کنشگری های ایشان، علاوه بر آشنایی بیشتر با ابعاد شخصیت آن حضرت، با ارائه الگویی تراز در جهت افزایش بصیرت مردم، خصوصا بانوان قدمی برداشته شود. این پژوهش در صد پاسخ گویی به سوالاتی است که پیرامون نقش افرینی سیاسی و اجتماعی آن حضرت نسبت به غصب خلافت مطرح میشود.

مفهوم شناسی

کنش در لغت به معنای عمل^۲ کردار، رسم و عادت است. ماکس وبر در ابتدای اقتصاد و جامعه خویش کنش را، رفتاری تعریف میکند که کنشگر به آن معنایی ذهنی ضمیمه می کند. از منظر او تفاوت کنش با رفتار در همین ویژگی یعنی معنادار بودن آن است. چون رفتار صرفاً واکنشی فاقد معنای ذهنی از طرف فاعل است؛ اما کنش، رفتاری است که همیشه به وسیله کنشگر معنای ذهنی به آن ملحق میشود.^۵

کنشگر، فردی است که از ارتباط بین «حرکات و سکنتاتی معین» و «هدف مورد نظر خود» مفهومی را انتزاع می کند و آن را به عنوان معنای کنش خود در نظر میگیرد.^۶

کنشگری اجتماعی، اقدامی هدفمند به منظور ایجاد تغییرات اجتماعی پایدار است. هر شخصی با هر هدفی که به آن علاقه دارد، اگر برای ایجاد تغییرات موثر و متناسب نسبت به هدف خود تلاش کند، میتواند به یک فعال و کنشگر اجتماعی تبدیل شود.^۷

کنشگری سیاسی، اقدام «آگاهانه» و «استراتژیک» سوژه های سیاسی در یک شرایط و وضعیت سیاسی خاص می باشد. به بیان دیگر اقدامی است دارای سویه های هدفمند، که در جهت حمایت یا مقاومت در برابر یک وضع سیاسی ویژه یا تحول در آن شکل میگیرد.^۸ همچنین مفهومی است که به لحاظ معناشناختی از جنس کنش اجتماعی و البته یک سطح بالاتر از آن یعنی در سطح سیاسی بوده است.^۹

جایگاه سیاسی حضرت زهرا (سلام الله علیها)

^۲ دهخدا، لغت نامه، ص ۲۶۲.

^۳ معین، فرهنگ فارسی، ج ۳، ص ۳۰۹۷.

^۴ وبر، اقتصاد و جامعه، ص ۸۸.

^۵ همان، ص ۹۰.

^۶ معظمی و دیگران، بررسی معنای کنش از منظر آلفرد شوتز و علامه مصباح، ص ۱۶.

^۷ حسینی قلعه بهمن، اصول اخلاق کنشگری اجتماعی روحانیون در آموزه های شیعی، ص ۱۴.

^۸ امام جمعه زاده و دیگران، تحلیل گفتمانی رابطه نظریه سیاسی و کنش سیاسی در یونان باستان، ص ۱۹۰.

^۹ خرمشاد، تحولات کنشگری سیاسی شهروندان در دوره جمهوری اسلامی، ص ۱۵.

تولد مبارک حضرت در زمان جاهلیت و نوع رفتار پیامبر با ایشان از ابتدا یک امر سیاسی بود. ایشان تمام دوران کودکی را در بطن بحران های جامعه و (در آغوش پدری گذراندند که در حال مبارزه عظیم جهانی فراموش نشدنی بود. و (در ادامه حیات مبارک خویش) همسر مردی شد که تمام زندگی اش جهاد فی سبیل الله بود.^{۱۰}

حضرت زهرا(سلام الله علیها) عملاً از تحولات و بحران ها درس می آموختند و شیوه های کنشگری و حضور در صحنه های مختلف را آموزش می دیدند. پیامبر اسلام همواره در تلاش بودند تا طبق مبانی و حیانی نوع نگرش جامعه به زنان را از ابعاد شهوانی و لهو لعب به ظرافت های روحی و نقوش تربیتی زن تغییر دهند. دختر گرامی پیامبر خاتم(صلی الله علیه و آله) به منظور بیدار کردن آحاد مردم جامعه از خواب غفلت و ایفای نقش خود در جهاد تبیین نسبت به انحراف مردم از هیچ تلاشی دریغ نکردند و به مبارزه و کنشگری سیاسی پرداختند تا مهر سیاه سکوت و بی تفاوتی را برای همیشه از زندگی خود برداشته باشند و به وظیفه هدایتگری خویش طبق آیه *قم فانذر*^{۱۱} برخیز و هشدار ده، عمل کرده باشند و تمام همت خود را برای احیای حقوق از دست رفته ولی خدا به کار زده باشند.

شخصیت زهرا(اطهر شخصیت ممتاز و برجسته ای است؛ به طوری که همه زنان مبارز و انقلابی و برجسته سیاسی عالم می توانند از زندگی کوتاه و پرمغز ایشان درس بگیرند^{۱۲} ایشان سد شکن تفکر غلط جاهلیت نسبت به زن بودند که با تمام قوا، دفاع از ولایت و امامت را رهبری کردند. طبیعتاً پذیرش رهبری امیرالمومنین(علیه السلام) از جانب یک زن، با تفکر جاهلی حاکم بر جامعه آن روز کاملاً در تضاد بود، اما از طرف دیگر با مقدمه چینی و پیش ذهنیت هایی که رسول الله پیرامون شأن سیاسی و اجتماعی حضرت زهرا(سلام الله علیها) در جامعه ایجاد کرده بودند، کاملاً همخوانی داشت؛ کماکان شخصیت والایی همچون حضرت زهرا(سلام الله علیها) به عنوان

^{۱۰} بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار با جمعی از بانوان ۱۳۶۸/۱۰/۲۶.

^{۱۱} مدثر ۲.

^{۱۲} بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار با جمعی از بانوان ۱۳۶۸/۱۰/۲۶.

اساسی ترین رکن سیاسی جامعه ی بعد از رحلت پیامبر تلقی می شدند و همچنین معیاری جهت تشخیص و شناخت حق از باطل.

جایگاه اجتماعی سرور زنان دو عالم

پیامبر(صلی الله علیه و آله) همواره دختر مکرم شان را احترام می کردند و بر دست ایشان بوسه می زدند و هرگاه حضرت زهرا(سلام الله علیها) وارد جمعی می شدند که پدرشان در آن جا حضور داشت، ایشان به احترام دخترشان از جا بلند می شدند و حضرت زهرا(سلام الله علیها) را در جای خود می نشاندند.^{۱۳} وقتی که قصد خارج شدن از شهر مدینه را داشتند، آخرین نفر با ایشان خداحافظی می کردند و در زمان ورود به مدینه اولین نفر با ایشان دیدار می کردند.^{۱۴} حضرت پیوسته در سخنان خود از حضرت زهرا(سلام الله علیها) تجلیل می کردند و ایشان را پاره تن خود معرفی می کردند و می فرمودند: هر که او را اذیت کند مرا اذیت کرده است. ایشان از هر فرصتی برای معرفی شخصیت ممتاز حضرت زهرا (سلام الله علیها) به اصحابشان استفاده می کردند؛ چون معرفی امیرالمومنین (علیه السلام) و بیان فضائل ایشان سبب حسادت برخی از صحابه و ایجاد تفرقه می شد، به همین خاطر ایشان از بیان این فضائل در محافل عمومی و در حد گسترده خودداری می کردند. این حقیقت بیانگر این موضوع است که رسول الله (صلی الله علیه و آله) عمدا فضائل دخترشان را برای اصحاب نقل می کردند تا علاوه بر معرفی برکات وجودی ایشان در جامعه، شأن و منزلت اجتماعی ایشان را تثبیت کنند. مثلا در جایی دیگر نقل شده که رسول الله(صلی الله علیه و آله) فرمودند: «اول شخص تدخل الجنة فاطمة». اولین کسی که وارد بهشت می شود فاطمه است. به همین خاطر اصحاب پیامبر(صلی الله علیه و آله) احترام خاصی برای حضرت زهرا(سلام الله علیها) قائل بودند و از طرفی صرفا به خاطر اینکه ایشان دختر پیامبر(صلی الله علیه و آله) بودند، طبیعتا محبوبیت و منزلت اجتماعی آن بانوی مکرم در بین مردم بالاتر می رفت، لذا خواسته ها، مواضع و دیدگاه

^{۱۳} حاکم نیشابوری، مستدرک الصحيحین، ج ۳، ص ۱۶۷.

^{۱۴} ابن حنبل، مسند احمد بن حنبل، ج ۲، ص ۳۶۱ / مزی، تهذیب الکمال، ج ۱۲، ص ۱۱۲ / بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۸۳.

^{۱۵} الهلالی، کتاب سلیم بن قیس هلالی، ص ۳۹۱.

^{۱۶} ذهبی، میزان الاعتدال، ج ۲، ص ۶۱۸ / بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۴۴.

نتیجه

پژوهش حاضر با عنوان «کنشگری سیاسی و اجتماعی حضرت زهرا(سلام الله علیها) نسبت به غصب خلافت امیرالمومنین(علیه السلام)» به دنبال تبیین نقش سیاسی و اجتماعی حضرت زهرا (سلام الله علیها) نسبت به کودتای سقیفه و مسئله غصب خلافت بود. تا علاوه بر آشنایی مخاطب با بعد سیاسی و اجتماعی زندگی حضرت زهرا (سلام الله علیها) و بیان مصادیق کنشگری ایشان توانسته باشد الگویی تراز نسبت به کنشگری در مسائل اجتماعی و سیاسی جامعه، به بانوان ارائه کرده باشد و همچنین الزام دفاع از جایگاه امامت و ولایت را برای بانوان روشن کرده باشد. تا بانوان بتوانند در ضمن آشنایی بیشتر با این بانوی بی بدیل، ایشان را الگوی خویش قرار دهند و در بزنگاه های جامعه بی تفاوت نباشند و با کنشگری های به جا، نقش خود را به درستی ایفا کنند. به همین خاطر در این پژوهش به پیشینه تاریخی غصب خلافت پرداخته شد تا ضمن اطلاع مخاطب از اصل جریان کودتای سقیفه، چگونگی غصب خلافت مطرح شود. در این میان به صورت اجمالی به تبیین جایگاه سیاسی و اجتماعی حضرت زهرا(سلام الله علیها) پرداخته شد، تا مخاطب با دانستن این مقدمات بتواند دریافت بهتری نسبت به کنشگری های حضرت در دو محور اجتماع و سیاست داشته باشد. مصادیق کنشگری ایشان که در بعد سیاسی مطرح شد، شامل: نقد مشروعیت حکومت غاصب، رایزنی سیاسی، عدم بیعت با غاصبین و وصیت نامه سیاسی ایشان بود. و اما در بعد گنشگری اجتماعی، به مواردی از قبیل: سخنرانی های شور انگیز حضرت در مسجد، تاکتیک گریه، جهاد تبیین ایشان برای بانوان، اشاره شد.

منابع:

*قرآن کریم

فارسی

۱. ابوالحمد، عبدالحمید، مبانی سیاست، تهران: توس، ۱۳۵۳ ه.ش.
۲. آذرنوش، آذرتاش، فرهنگ معاصر عربی-فارسی، تهران: نشرنی، چاپ هفدهم، ۱۳۹۴ ه.ش.
۳. آقایی، مسعود، چشمه دربستر، قم: موسسه حضور، چاپ اول، ۱۳۷۴ ه.ش.
۴. ایزدی، سجاد، اندیشه سیاسی صاحب جواهر، قم: بوستان کتاب، چاپ اول، ۱۳۸۴ ه.ش.
۵. خراسانی، وحید، فاطمه(س) حلقه وصل رسالت و امامت، بی جا، بی نا، بی تا.
۶. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۵۱ ه.ش.
۷. ضیاءآبادی، سید محمد، حضرت فاطمه(س) بهترین الگو برای همه، تهران: موسسه خیریه الزهرا(س)، ۱۳۹۱ ه.ش.
۸. طبرسی، احمد بن علی، احتجاج، مترجم: محمد مهدی سازندگی، قم: پیام قدس، چاپ اول، ۱۳۹۴ ه.ش.
۹. عسگری، مرتضی، سقیفه، تهران: منیر، چاپ چهارم، ۱۳۸۷ ه.ش.
۱۰. قزوینی، سید محمد کاظم، فاطمه الزهرا(س) از ولادت تا شهادت، مترجم: حسین فریدونی، تهران: آفاق، چاپ نهم، ۱۳۹۲ ه.ش.

۱۱. معارف، مجید، شخصیت شناسی حضرت زهرا(س) بر پایه کتاب و سنت، قم: مشعر، ۱۳۹۱هـ.ش.
۱۲. معین، محمد، فرهنگ فارسی متوسط، تهران: امیرکبیر، چاپ دهم، ۱۳۷۵هـ.ش.
۱۳. موسوی خمینی، سید روح الله، در جستجوی راه از کلام امام دفتر سوم: زن، تهران: امیرکبیر، چاپ دوم، ۱۳۶۳هـ.ش.
۱۴. عربی
۱. ابن ابی الحدید، عزالدین عبدالحمید، شرح نهج البلاغه، محقق: محمد ابوالفضل ابراهیم، مصر: دار احیاء الکتب العربیه، ۱۳۷۸هـ.ق.
۲. ابن حنبل، احمد، مسند احمد بن حنبل، محقق: احمد محمد شاکر، قاهره: دارالحديث، طبعه الاولى، ۱۴۱۶هـ.ق.
۳. الدینوری، عبدالله بن قتیبه، الامامه والسیاسة، محقق: علی شیر، قم: منشورات الرضی، ۱۳۷۱هـ.ق.
۴. اربلی، علی بن عیسی، کشف الغمه فی معرفه الائمہ، تعلیق: سید هاشم رسولی محلاتی، بیروت: دارالکتب الاسلامی، ۱۴۰۱هـ.ق.
۵. بیومی مهران، محمد، السیده فاطمه الزهراء، بیروت: المکتب العصریه، ۱۴۱۷هـ.ق.
۶. حاکم نیشابوری، محمد بن عبدالله، مستدرک الصحیحین، محقق: مصطفی عبدالقادر عطا، بیروت: دار الکتب العلمیه، الطبعه الاولى، ۱۴۱۱هـ.ق.
۷. ذهبی، محمد بن احمد، میزان الاعتدال فی نقد الرجال، محقق: علی محمد البجاوی، بیروت: دار المعرفه للطباعه و النشر، الطبعه الاولى، ۱۳۸۲هـ.ق.
۸. صدوق، محمد بن علی، امالی، بیروت: موسسه الاعلمی للمطبوعات، الطبعه الاولى، ۱۴۰۰هـ.ق.
۹. کلینی، محمد بن یقوب، کافی، محقق: علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه آخوندی، الطبعه الثالثه، ۱۳۸۸هـ.ق.
۱۰. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت: موسسه الوفاء، ۱۴۰۳هـ.ق.

۱۱. مزی، جمال الدین، تهذیب الاحکام، محقق: بشار عواد معروف، بیروت: موسسه الرساله، الطبعة الاولى، ۱۴۰۰هـ.ق.

۱۲. هلالی، سلیم بن قیس، سلیم بن قیس هلالی، قم: هادی، الطبعة الاولى، ۱۴۰۵هـ.ق.

۱۳. مقالات

۱. احمدی، علیرضا، «تحلیل و بررسی مشروعیت حکومت از منظر فریقین، افق های نو در فقه سیاسی»، دوره ۸، ۱۳۹۹هـ.ش، شماره ۱.

۲. امام جمعه زاده، جواد؛ و دیگران، «تحلیل گفتمانی رابطه نظریه سیاسی و کنش

سیاسی در یونان باستان، فصلنامه پژوهش سیاست نظری»، ۱۳۹۶هـ.ش، ش ۲۲.

۳. حسینی قلعه بهمن، اکبر، «اصول اخلاق کنشگری اجتماعی روحانیون در آموزه های شیعی و آیین کاتولیک»، اخلاق، ۱۴۰۰، شماره ۴۴.

۴. حسینی، جواد، «دفاع فاطمه (س) از امامت و امام خویش»، پاسدار اسلام، ۱۳۸۷هـ.ش، شماره ۳۱۸.

۵. خرمشاد، محمدباقر؛ قزل ایاق، حسین، «تحولات کنشگری سیاسی شهروندان در جمهوری اسلامی»، فصلنامه رهیافت های سیاسی و بین المللی، ۱۴۰۲هـ.ش، ش ۴.

۶. دوگان، ماتیله، «سنجش مفهوم مشروعیت و اعتماد، اطلاعات سیاسی و اقتصادی»، ۱۳۷۴هـ.ش، شماره ۱۰.

۷. رستمی، محمدحسن؛ شادکام، هادی، «حضرت فاطمه زهرا (س) الگوی بصیرت در ولایتمداری»، منهج، ۱۳۹۰هـ.ش، شماره ۱۲.

۸. مصباح یزدی، محمد تقی، «حکومت ومشروعیت»، کتاب نقد، شماره ۷.

۹. نیکویرش راد، فرزانه، «فاطمه زهرا (س) الگوی مبارزه سیاسی زن امروز»، بانوان شیعه، ۱۳۸۷هـ.ش، شماره ۴.

۱۰.

۱. Weber, Max, 1947, **The Theory of Social and Economic Organization**, Translated by A. M.

سایت

Ensani.ir

Hawzah.net

Khamenei.ir

Sid.ir

Tasnimnews.com